

İngilizce ve Türkçe Arasındaki Bilimsel Metinlerin Çevirisinde Terim ve Anlatım Sorunları

Neslihan KANSU YETKİNER

İnsan yarattığı ve doğaya karşı gelebildiği ölçüde güçlü bir yaratık olduğundan, anlama ve öğrenme merakını tatmin çabasındadır. İşte bilim, öncelikle bilinmeyene ulaşmada bir amaç, ardından da doğa güçlerine egemen olma, iyiyi daha iyiye götürmede bir araç niteliğindedir. Bilinmeyenden bilinene geçiş herkesin ortak olduğu bir noktada, dilde gerçekleşir. Vargılar, gözlemler, veriler bunların hepsi bir dil içinde şekillenir, anlam kazanır.

Bilim dünyasındaki bu etkileşimin uluslararası boyutlara ulaşmasında kuşkusuz ki çeviri ediminin rolü büyüktür. Konuya Türkçe terimler dizgesinden bakıldığında; bilim dilinin halktan kopuk, kuru, Türkçe söyleme ve Türkçe düşünme kaygısından çoğunlukla uzak olduğu görülür. Türkçesi var mıdır yok mudur araştırmasına girilmeden kafalarda o kavramı yaratan dilin söylediğince dökülürvermiştir ağızlardan.

Oysa Türkçe'yi başka dillerin egemenliğinden kurtarma çalışmaları hiç de azımsanmayacak düzeydedir. TDK terim kolu çalışmaları yazanağına göre 1983 yılına değin 102 terim sözlüğü yayınlanmış ve bu sözlüklerle 107 bin dolayında terim önerilmiştir (Kocaman 1996:2). Ancak bilimsel devinim göz önüne alındığında her on yılda bir kesintiye uğrayan bu çalışmalar çok yetersiz kalmakta, amacına ulaşmamaktadır.

Bilim dili dolambaçlı, dolaylı anlatımlara yer vermemeli, dizgeli, mantıklı ve kesin çözümleri anlatmaya uygun olmalıdır. Kuşkusuz ki böylesi bir dilin araç olarak kullanıldığı bilimsel metinler çevirisi özellikle terimleri ve kavramları dantel inceliğinde işlenmiş bir dilden, bu alanda bir kargaşanın yaşandığı bir başka dile aktarılırken bir çok sorunla karşı karşıya kalır. Uvarov "Bilimsel Çeviriler-Tuzaklar ve Sorunlar" adlı makalesinde bir çevirmende olması gereken üç temel öge sayar:

- i) Kaynak dilin açık ve net bir şekilde anlaşılması,
- ii) Konu alanı üzerine üst düzeyde bilgi ve konu hakkında güvenilir en son bilgilere ulaşma olanağı.
- iii) Hedef dilde akıcılık, hedef dilde düşünebilme (1988: 91).

Konu bilimsel metinler çevirisi olunca bu üç ölçütten en önemlisi konu alanı bilgisidir. Kullanılan terim bir kavramı çağrıştırmıyorsa; metin birimler arasında bir ilişkinin kurulması, konunun toparlanması düşünülemez. Konu hakkında bilgisi olmayan çevirmen metinsellikten yoksun, kavramlar arası kopukluğun yaşandığı bir metin çıkartır ortaya. Bu aşamada bilimsel ve teknik metinler çevirisi dersinde karşılaştığımız bazı örnekleri sizinle irdelemek istiyoruz. Bilimsel metinlerde bir sözcüğün birkaç farklı anlamıyla kullanılması ya da farklı iki sözcüğe karşılık sözlüklerin aynı anlamı vermesi çok sık rastlanılan bir olaydır. Konu alanını bilmeyen çevirmen, amaç dili çok iyi bilse bile konu alanını bilmemenin verdiği ürkeklikle yorum yapmayacağından kaynak dildeki dil zenginliği daralır. Sözlüklerin izin verdiği yeralır. Sözcüklerin sadece anlamını bilmeye yarayan sözlükler, çoğunlukla içini doldurmada çevirmen için yetersiz kalır. "İstatistiksel Tanısal Sınıflandırma" başlıklı bir metinden alınan aşğıdaki alıntı buna güzel bir örnek oluşturmaktadır.

Örnek I

Acute brain syndrome, due to or associated with intracranial infection, systemic infection, Intoxication, trauma, circulatory disturbance, convulsive **disorder**, metabolic **disturbance**, new growth or unknown or uncertain cause. (...) Disorders due to disturbance of metabolism, growth nutrition or endocrine function." (Johnson: 1979: 1652)

Çeviri I

Intrakranyal enfeksiyona, sistemik enfeksiyona, intoksikasyona, travmaya, sirkülatuvar bozukluğa, konvulsive hastalığa, metabolik bozukluğa, tümör oluşumuna bilinmeyen veya kesin olmayan bir nedene bağlı akut beyin sendromu. Metabolizma, büyüme, beslenme veya endokrin fonksiyonuna ilişkin bozukluklardan kaynaklanan hastalıklar.

Çeviri II

Kafatası içi enfeksiyona, tüm vücudu etkileyen enfeksiyona, zehirlenmeye, çarpmaya, dolaşım bozukluğuna, sara benzeri kasılma hastalığına, metabolik

bozukluklara, tümör oluşumuna, bilinmeyen ve kesin olmayan bir sebebe bağlı veya bunlarla ilgili akut beyin sendromu. Metabolizma, büyüme, beslenme veya salgılama işlevine ilişkin bozukluklardan kaynaklanan hastalıklar.

Farklı tercihleri göstermek açısından metin iki ayrı biçimde ve doğrular dikkate alınarak çevirilmiştir. İlk çeviri, terimlerin Türkçeleştirildiği tamamen uzman kitleye yönelik bir çeviridir. İkincisinde ise, açıklamalı tıp terimleri sözlüğünün de yardımıyla Türkçe açıklamaların yer aldığı bir metinle karşı karşıyayız. Burada sorun yaratan sözcükler, “*disturbance*”, “*disorder*”, “*growth*” ve “*new growth*”tur. U. Kocatürk’ün Açıklamalı Tıp terimleri Sözlüğünü açan öğrenci *disturbance* için şu karşılığı bulmaktadır: “Bozukluk, karışıklık, çalışma düzeyinde dengesizlik” (1989:228). *Disorder* için ise: “anormallik, bozukluk veya hastalık” (1987:226). *Disorder*’in karşılığını ele alırsak veya ‘larla verilen karşılığı kullanamaz, o halde karşılığı seçecektir? İki ayrı sözcük için bozukluk karşılığını kullanamaz, o halde bu sözcüğün doğru karşılığı hastalık mıdır anormallik midir? Pars Tuğlacı’nın sözlüğüne bakıyoruz, bu kez tanımlar daha kısa ve net.

Disorder: “hastalık, illet” (1987:219)

Disturbance: “rahatsızlık” (1987:221)

Konu alanını bilmeyen birisi için daha açık ve anlaşılır tanımlar sözkonusudur. Ancak bir tıp terimleri sözlüğünde illetin işi nedir? *Disorder* için hem hastalık hem de illet karşılığı verildiğine göre bu durum öğrenciye “kasılma illeti”, “ruhsal illet” deme hakkını vermektedir.

New growth ve *growth* sözcüklerine bakalım:

New growth: “doku artımı sonucu meydana gelen patolojik oluşum, tümör” (Kocatürk 1989 : 498).

Growth: “Büyüme” (Kocatürk 1989:326).

İlk paragrafta sözcüğü değişik bir anlamda tümör olarak gören öğrenci *growth* sözcüğüyle bağdaştırdığı tümörü, sözcüğün her geçtiği yere uygulamaktadır. Oysa burada da olduğu gibi bir sözcük birden fazla anlamıyla bir metinde yer alabilmektedir. Artılan bilgisi olmayan öğrenci/çevirmen metin-birimler arası bağlantıyı kuramayıp, sözlükler arasında kaybolmaktadır.

Konu bilgisinin yanı sıra bilimsel metinler analitik bir düşünce yapısı gerektirir. Dolambaçlı, çapraşık ve uzun tümceler yerine iletiyi tasarrufa en uygun, en düz biçimiyle söylemekten çekinmemelidir çevirmen. Örneğin “*analysis of our experimental data permits us to draw the conclusion that*” gibi bir kulla-

nim yerine “*our results show that*” gibi bir yaklaşım hem önemli bir anlam kaybına yol açmaz hem de bu uzun ifadeyi daha açık ve net kılar.

Bunun tam tersi durumlar da sözkonusudur. Kaynak dilde verilen bir iletiyi daha açık aktarabilmek için çevirmen amaç dilde bazı eklemelerde de bulunabilir. Perihan Arslan'ın Türkçe olarak yayınlanan “0-1 Yaş Grubu Çocukların Beslenme Şekillerinin Ağırlık ve Boy Uzunluğu Üzerine Etkisi” adlı bilimsel makalesinden alınan örneğimize bakalım;

Örnek II

Araştırmanın ikinci aşamasında ise değişik beslenme şekilleri uygulanan çocuk gruplarından 21'er olmak üzere toplam 63 çocuk seçilmiş ve bu beslenme şekillerinin (anne sütü, anne sütü + ek besin, ticari mama) çocukların ağırlık ve boy uzunluğu üzerine olan etkileri 3 ay süre ile izlenmiştir. (1988:192)

Yukarıdaki tümce uzun olmasına karşın eksik bilgi içermektedir. 21'er olmak üzere 63 çocuk izlendiğine göre toplam 3 çocuk grubu oluşturulmuştur. Bu bilgiyi tümceye eklediğimiz taktirde tümce daha açık ve net bir hal alır.

In the second phase of this study 63 children, consisting of 3 groups comprising 21 children each, were selected and subjected to a 3-month follow up period in order to determine the effects of feeding practices (breast feeding, breast feeding+supplementary food, commercial formula baby food) on the weights and heights of these children.

Bilim dilinde sözkonusu olan “bilgi demokrasisi” herkese açık, herkesin anlayacağı bir alan yaratmaksa bilim dili açık ve anlaşılır olmalıdır. Bu durumda terimlerin olabildiğince anadilin kaynaklarından türetilmesi, anadile dayanması da bilimdeki toplumsal katılımı artırabilir. Ancak terimleşme sürecinde Türkçe'ye özgü bir sorun sözkonusudur. Terimlere bugüne değin hiç kullanılmamış olan sözcüklerden karşılık bulunmaktadır. Söylendiğinde hedef kavramı çağrıştırmayan bu terimler işlevsel olarak ya sığ kapsamlı kalmakta ya da kavramı hiç yansıtamamaktadır. Bu durumda ne konu uzmanı kişiler ne de bilimin ileticisi okur topluluğu gerekli iletiyi alabilecektir.

Örnek III

is Inflation a monetary Phenomenon?

The answer is the question of whether inflation is a monetary phenomenon in the long run yes. No major inflation can take place without rapid money

growth, and rapid money growth will cause rapid inflation. Farther, any strategy that determinedly keeps the growth rate of money low will lead eventually to a low rate of inflation. (Dornbusch 1994:87) .....

Hiç bir ciddi şişkinlik paranın hızlı büyümesi olmadan gerçekleşemez ve hızlı para artışı hızlı bir şişkinliğe yol açar. Ayrıca, paranın büyüme oranını kararlı bir şekilde düşük düzeyde tutan herhangi bir gengüdümlü sonuç olarak düşük bir şişkinlik oranına neden olur.

Eflasyon parasal bir olgu mudur?

Enflasyonun uzun dönemde parasal bir olgu olup olmadığı sorusunun cevabı evettir. Hızlı para artışı olmaksızın ciddi bir enflasyon ortaya çıkmaz. Ve hızlı para artışı hızlı enflasyona yol açar. Ayrıca, para artışını kararlı bir biçimde düşük tutan herhangi bir strateji sonuçta düşük düzeyde bir enflasyon oranına yol açar.

Örnek IV

Compact disc digital audio

Recently promoted compact disc digital audio system offers the best possible sound reproduction on a small convenient sound-carrier unit. The compact disc's remarkable **Performance** with laser optics.

Yoğun teker Sayısal Ses Düzenegi

Yeni özendirilen yoğun teker sayısal ses düzenegi küçük elverişli bir ses yayım biriminde bile olası en kaliteli özdeş baskıyı sunmaktadır. Yoğun tekerin olağanüstü edimgücü sayısal söylemsemenin lazer okuyucuyla olan özgün bir birleşiminin sonucudur.

Kompakt Disk Dijital Audio

Promosyonu yeni yapılan kompakt disk dijital audio sistem küçük elverişli bir ses yayım ünitesinde bile mümkün olan en iyi ses reproduksiyonunu sunmaktadır. Kompakt diskin olağan üstü performansı dijital playback ile lazer optiğin özgün bir kombinasyonunun sonucudur.

Birinci tip çeviride uzmanının bile, konunun ne olduğunu anlamada zorluk çekeceği türden terimler kullanılmıştır. Üstelik önerilen terimler belirtmek istenilen kavramları kapsamaktan uzaktır. Öte yandan ikinci tip çeviri Türkçe'nin kirlenmesine ve Türkçe'de bir yabancı dil egemenliğine yol açabilir. Konu uzmanı kafasında şekillenen kavramı Türkçe'de karşılayacak bir sözcük bulmak yerine onu dilinin ucuna gelen ilk sözcükle aktarmaktadır. O halde bilim dili-

mizdeki terim tıkanıklığının altında Türkçe düşünmemek olduğunu söyleyebiliriz. Tamamen Türkçe terimler kullanırken bunların konuya ilişkin bir çağrışım yapmadığını saptamaktayız. Terimleri oluştukları dilin söylediğince yani iletişim yerine “Kominikasyon”, dönüştürüm yerine “transformosyon” şeklinde kullanırken bu işten Türkçe'miz zarar görmekte okur-bilim izleyicileri de metinlerde yüklemeler dışında Türkçe sözcük bulamamaktadır.

O halde bilim dilinde terimler nasıl yaratılmalıdır? Terim oluşturma, özellikle bilimsel metinler sözkonusu olduğunda bir ekip işidir. Bu ekipte çevirmen, bir dilbilimci ve mutlaka bir konu uzmanı olmalıdır. Bu küme çalışmasında çevirmen terim oluşturmaktan çok, metnin bağlamı içerisinde anlamı kavramak, gönderilmek istenen iletiyi çözümlenmek durumundadır. Dilbilimci iki dili karşılaştırarak terim oluşturma sürecini gerçekleştirir. Konu uzmanı ise amaç dilde yaratılan terimin işlevsel olup olmadığını, bir başka deyişle anlatılmak istenilen kavramı kapsayıp kapsamadığını denetler. Temelde terim oluşturmada üç yöntemden söz edilebilir: Yabancı kavramı çevirerek aktarmak (çevirmenin işlevi), aynı kavramı karşılayan yeni bir sözcük türetmek (dilbilimci+konu uzmanının işlevi), günlük dildeki bir sözcüğü özel bir anlamda kullanmak (dilbilimcinin işlevi).

Rey'e göre, terim oluşturmak bazı işlevsel özellikleri de içinde barındırır. Rey terim oluştururken sosyal işlevin, dilbilimsel işlevin, bilişsel ve sınıflandırmacı işlevlerin ve etkileşim işlevinin göz önüne alınmasına dikkati çeker.

a) Sosyal işlev: Terimler dizgesi bir dilin düzgüsü, kuralları ve söz eylem özellikleri ile kavramlaşma arasındaki etkileşimden sorumludur. Ancak bütün bu dilbilimsel işlevler sosyal gereksinimlerle koşullandırılırlar. Kitle iletişim araçlarının da etkisiyle terimler dizgesinin dilbilimsel iletişimle ve konuşmacının kullandığı dille örtüşüp örtüşmediği kolayca anlaşılabilir. Terimler dizgesinin teknolojinin gelişimiyle bütünleşmesi hem yazılı hem de sözlü dilde olmak üzere gözardı edilemez bir gerçektir. Ancak bu terimleşme toplum ve bilimsel çevrelerce eşit düzeyde kabul görmeyebilir. Örneğin televizyon yerine uzgöreç, klip yerine izge, faks yerine belgeç, zaping yerine geçgeç, video teyp yerine görüntü kuşağı sözcükleri tutmazken artık prodüktivite değil üretkenlik, otonom değil özerk, reanimasyon değil canlandırma ilk akla gelen sözcüklerdir.

b) Dilbilimsel işlev : Dilbilimsel olarak düşünüldüğünde bir terim yaratıldığı dilin dilbilgisine, sözlü birimlerine bağlıdır. Yeni bir sözcük yaratma aşamasında bile terimler biçimbirimsel ve sözdizimsel yapılara dayandırılır.

c) Bilişsel işlev : Yaratılan terim, bilginin ileticisi konumundadır. Bu durumda kaynak dilde kapsadığı kavramı tüm ayrıntılarıyla erek dilde çağrıştırbilmelidir. Örneğin Çağdaş Türk dili Dergisi üyeleri antifriz sözcüğüne karşılık buz önler ve buzsavar terimlerini önermektedir, Latince “Karşı, karşıt” anlamında olup öteki Avrupa dillerinin birçoğunda da bu anlamda kullanılan anti-öteki ile İngilizce *freeze* “donmak” sözcüğünün birleşmesinden oluşan ve Türkçe’ye antifriz biçiminde uyarlanan bu sözcük “bir sıvıya katıldığında o sıvının donma derecesini düşürerek donmasını önleyen madde” anlamındadır. Bu öteki alan kimi sözcükler için -savar (tanksavar, uçaksavar) kullanıldığından, bundan yola çıkılarak antifriz karşılığı için buzsavar ya da buz önler önerilmektedir. Madde, işlevi gereği buz oluşumunu önler, oysa buzsavar sözcüğünde “oluşan buzları yokeder” anlamı vardır. Ancak buzlanma oluyorsa madde işlevinin yerine getiremiyor demektir. Bu nedenle dilbilimsel olarak elverişli bir benzerlik oluşturulsa da bilişsel olarak yanlış bilgi aktarıldığından buzsavar terimi kabuledilemez durumdadır.

d) Etkileşimsel işlev : Bu işlevlerin hiçbiri tek başına düşünülemez, hepsi bir diğeriyle bağlantılıdır. (Bakınız 1995:50 58)

Sonuç olarak bilimsel metinlerin çevirisi kesinlikle artalan bilgisi gerektiren bir çalışmadır. Bilgi eksikliğinin yanısıra dildeki terim eksikliği de çevirmenin işini zorlaştırır. terim oluşturma sırasında çevirmen ekip içerisinde yer almalı ama bu işi kesinlikle tek başına üstlenmemelidir. Terimler, işlevini üstlendiği kavramı tam olarak kapsayabilmeli. Bunu sağlamak için de terim oluşturma aşamasında bir konu uzmanı bulunmalıdır. Önerilen sözcükler öztürkçe ancak toplumun aşına olduğu sözcüklerden seçildiği takdirde hem iletilmek istenen kavram yerine oturur hem de terimlerin benimsenmesi kolaylaşır.

KAYNAKÇA

- ALAIN Ray, Essays on Terminology, John Benjamins Publishing Company Amsterdam, 1995
- ARSLAN Perihan "0-1 Yaş Grubu Çocukların Beslenme Şekillerinin Ağırlık ve Boy Uzunluğu Üzerine Etkisi", Beslenme ve Diyet Dergisi, Ankara, Yeniçağ Basın-Yayın Ltd. 1988.
- ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU, Yabancı Kelimelere Karşılıklar Türk Dil Kurumu Yayınları, 2.631, Ankara, 1995.
- ÇAĞDAŞ TÜRK DİLİ, Derneğinin Aylık Dil ve Yazın Dergisi, Sayı 98, Nisan 1996.
- DORNBUSCH R.AND FISCHER S. Macroeconomics. VI th edition. Mc Graw Hill, 1994
- JOHNSON Ray, Diseases of The Nervous System, Cassell Publishers Ltd. London, 1979
- KOCATÜRK Utkan, Açıklamalı Tıp Terimleri Sözlüğü, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1989
- TUĞLACI Pars, Tıp terimleri Sözlüğü, Okan yayıncılık, İstanbul, 1987.
- UVAROV Boris "Scientific Translation-Pitfalls and Problems", ITI Conference II, Travelers and Interpreters Mean Bussiness, Catriona Rickon (Ed), Biddles Limited, Guildford, Surrey, 1988
- ZÜLFİKAR Hamza, Terim Sorunları ve terim Yapma Yolları, TDK Yayınları, Ankara, 1991.